

Emakumeak eta bertsolaritza. Gaiak, rolak eta bertsoak genero-ikuspuntutik

Izaro Zinkunegi Barandiaran
Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

2013ko Bertsolari Txapelketa Nagusiko finalean jarritako gaiak, bertsolariek hartutako paperak eta sortutako testuak genero-ikuspuntutik aztertzen dira ikerketan honetan. *Eduki-analisia* erabili da tresna gisa horretarako. Eta azken urteetan bertsolaritzan genero-ikuspuntutik egindako hausnarketek euren fruituak eman dituztela ikusi arren, oraindik ere ezberdintasunak badaudela eta sistema kapitalista patriarkaleko ereduak erreproduzitu eta mantentzen direla ondorioztatu da.

GAKO-HITZAK: Generoa · *Eduki-analisia* · Rolak · Testua.

Women & bertsolarism. Topics, roles and the bertsos from the gender perspective

This research work analyses the topics dealt with in the 2013 Final Bertsolari Main Competition, the roles played by the bertsolaris and the texts created by them, from the gender perspective. For that purpose, *content analysis* is used as a tool in this research. Even though the gender perspective thoughts in bertsolarism have brought new lights in the last years, the conclusions are that there are still differences and that the patterns of the capitalist patriarchal system are reproduced and remain.

KEY WORDS: Gender · *Content analysis* · Roles · Test.

Jasotze data: 2014-11-05 *Onartze data:* 2014-12-12

0. Sarrera

Duela hamaika urte inguru hasi zen bertsolaritza genero-ikuspuntutik aztertzen. Urte hartan, Askizun lehenengoz bildu ziren bertso-munduko hainbat emakume, eta norbanakoarenak ziren beldur eta kezka emakume izatearen baitan kokatzen zirela ikusi zuten. Ordutik hamaika pauso eman dira ibilbide horretan. Horren fruitu izan dira, esaterako, hainbat emakume bertsolarik egindako gogoetak, 2009an sorturiko Bertsozale Elkarteko genero-taldea edo 2014ko Bertso Eguna.

Ibilbide horretan, bere aletxoak jartzeko asmoz dator 2013ko Bertsolari Txapelketa Nagusiko finalean jarritako gaien, bertsolariek harturiko paperen eta sorturiko testuen gaineko *eduki-analisi* hau¹. Bertsolaritza neutroa ez dela jakitun, finaleko edukiak genero-ikuspuntutik aztertzea da lan honen helburu nagusia. Hortik abiatuta, honako helburu zehatzago hauek ere baditu: bertsolariei finalean jarritako gaietan generoen arteko ezberdintasunik ba al dagoen, eta hala bada, horrek zertan datzan azalera, nolako rolak eraikitzen diren ikusi eta horiek jendarteko roletan loturarik baduten hausnartzea, bertsolariek zein roletatik jarduten duten eta horretan zerk eragiten duen ikertzea, umorezko gaiak eta gai dramatikoak generoari dagokionez nola lantzen diren eta haien artean alderik baden aztertzea, eta bertsoetako testua genero-ikuspuntutik ikertzea.

Eta nola ez, hausnarketarako abiapuntua izan nahi du lan honek, beraz, eztabaida sortu eta ekarpenak jasotzearekin batera, bertsolaritza eta generoari loturiko beste ikerlan batzuen pizgarri izatea ere badu xede.

1. Metodologia

Lanaren helburuak eta aztertu beharreko materiala kontuan izanik, *eduki-analisis* erabili da ikerketarako. Eduki-analisisa Gizarte Zientzietan erabiltzen den ikerketa-tekniketako bat da. Jendarteko erakunde, elkarte, instituzio edo pertsonen eguneroko harremanetan sortzen den material komunikatzailea ikertu eta behar bezala ulertzea du helburu (Juaristi, 2003: 215). Gure kasuan agerikoa da komunikazio-ekintza baten emaitza dugula aztergai, hots, 2013ko Txapelketa Nagusiko finalean jarritako gaiak eta hortik abiatuta bertsolariek sorturiko testuak.

1952ko Berelsonen definizioaren arabera, «komunikazio baten ageriko edukiaren deskribapen objektibo, sistematiko eta kuantitatiboa egiteko ikerketa-teknika da» (Juaristi, 2003). Horren arabera, objektibotasuna, sistematizazioa, zenbaketa eta ageriko edukia izan behar ditu bereizgarri. Egungo *eduki-analisen*, ordea, azterketa kuantitatiboez gain kualitatiboak ere barnebiltzen dituzte, ageriko informazioaz gain ezkutukoa ere kontuan hartzen baitute. Izan ere, datuen euskarria da testua, eta datuok zentzu sinbolikoa dute, hori beti agerikoa eta bakarra ez bada ere (Ruiz Olabuénaga, 2007). Era berean, egungo *eduki-analisen* deskribapen soiletik harago ere badoaz, inferentziak ere egin daitezke beraz. Zentzu horretan ulertu behar da guk egingo dugun *eduki-analisisa*. Are gehiago, ikerketa genero-ikuspuntutik egin ahal izateko, ezinbestekoa da inferentziak eta azterketa kualitatiboak ere egitea.

1. 2013/2014 ikasturtean, Ikus-Entzunezko Komunikazioko Gradu Amaierako Lanean oinarrituriko ikerketa-lana da.

Juaristik dioenez, eduki-analisia gauzatzerakoan kontuan izan behar dira honako osagai hauek:

- Laginketa: datuen zerrenda zabalegia den kasuan, horietako batzuk aukeratzen dira zenbait metodoren arabera (Juaristi, 2003: 221). Gure kasuan ere hori gertatzen da, bereziki aztertu beharreko bertsoetako testuen kasuan. Horregatik, azterketak bi atal izango ditu: batetik, Txapelketa Nagusiko finalean jarritako gai guztien analisi orokorra egingo dugu. Bestetik, finaleko bertso-saio batzuk soilik aukeratuko ditugu, eta horietan jarritako gaiak, bertsolariak hartutako rolak eta rol horietatik abestutako bertsoen testuak aztertuko ditugu.

Halaber, beharrezkoa da saio horiek aukeratu ahal izateko irizpide zehatzak erabiltzea. Hain justu, gaiei buruz eginiko azterketa bera izango dugu horretarako abiapuntu; izan ere, gaia bera izango da bertso-saioak hautatzeko erabiliko dugun lehenengo irizpidea, batzuk beste batzuk baino esanguratsuagoak baitira genero-ikuspuntutik aztertzeko. Bertsolariak harturiko rola beste irizpide bat izango da. Bestetik, ariketa mota ere irizpidetzat hartuko dugu, batetik bestera alderik badagoen ikusi ahal izateko.

- Azterketa-unitateak: eduki-analisia oinarrituko den komunikazio-elementuak dira. Hiru unitate bereizten dira: laginketa-unitateak (ikertzaileak bereizten dituen zatiak), erregistro-unitateak (laginketa-unitatean bereizten den eduki zatia) eta testuinguru-unitatea (erregistro-unitate baten esanahi zehatza jakiteko aztertu beharreko laginketa-unitatearen zatia). Gure kasuan, hautatutako finaleko saioak izango lirateke laginketa-unitateak, saioa, gai bati abesturiko bertso-sorta bezala ulertuta betiere. Erregistro-unitateak berriz, hitzak eta esaldiak dira, eta testuinguru-unitatea bertsoa. Saillapen hau, ordea, orokortasunez ulertu behar da.
- Erregistro-kategoriak eta erregistroak: erregistro-unitate bakoitza ikerketaren helburuen arabera definitutako kategorietan kodifikatzea da. Kasu askotan, gurean bezala, azterketa aurrera doan heinean sortzen dira, hau da, aztergai den materiala bera bihurtzen da kategoria sortzaile. Azterketan ikusiko dugu, beraz, zein erregistro-kategoriarekin lan egingo dugun.
- Inferentziak: eduki-analisisen emaitzen zein mezuaren edukiarekin zerikusirik ez duten ondorioen formulazioa da. Horretarako, komunikazio-ekintzaren testuingurua kontuan hartu behar da besteak beste, hala nola mezuaren jatorria, sortzaileen intenzioa, komunikazioak izandako eragina eta abar. Gure kasuan, genero-ikuspuntutik eginiko ikerketa izango denez, garrantzitsua izango da testuinguruko elementu hauek kontuan hartzea ondorioak atera ahal izateko, esaterako, bertsolariak zein roletatik abesten duen, haren generoak eraginik ba ote duen edo bertsolariak erabilitako kodeak publikoari ezagunak edo arrotzak zaizkion.
- Azterketa: azterketa kualitatiboa zein kuantitatiboa hartuko ditugu kontuan guk, hau da, edukiaren berezitasunak ba al dauden, eta hala bada, zein maiztasunekin agertzen diren behatzeaz gain, zein modutan azaltzen diren

ere erreparatuko diogu. Adibidez, bi saiotan umorea gizonen ikuspegitik lantzen dela esaten badugu, hori nola agertzen den ere azalduko dugu.

2. Testuingurua

Jarraian bertsolaritzaren historiari eta txapelketei erreparatuko diegu, baita horietan emakumeek izandako presentziari ere. Azken urteotan genero-ikuspuntutik eginiko hausnarketak laburbiltzen ere saiaturiko gara.

2.1. Lehenengo emakume bertsolari haiek

«Bertsolaria, (beraz), jendaurrean bat-batean jarduten duen abeslaria da; bertso-paperak egiten dituen pertsona ez da bertsolaritzat jotzen» (Paya, 2013: 27). Azken hori bertso-jartzaile gisa definitzen da. Nolanahi deituta ere, tradizio honen transmisioak bi ardatz ditu: ahozkoa eta idatzizkoa. Egun pisu handiagoa du ahozkoak, baina bertso-paperak ere ezinbestekoak izan dira tradizio hau guganaino iristeko. Carmen Larrañagak (1997) «Del bertsolarismo silenciado» artikuluan dioen moduan, bertso-jarrien transmisioan paper garrantzitsua izan dute emakumeek. Hark azaldu bezala, bat-bateko bertsolaritza, espazio publikoetan eginikoa nagusiki, gizonetzkoen eremua izan da historikoki. Aldiz, eremu intimoagoan kokatu izan den bertso-paperen tradizioan emakumezkoen jardunak garrantzia izan du. Hor ditugu XV. mendearen hasieran esaterako, bat-batean aritzen ziren emakumeak, *profazadorak* eta *eresiac*. Hiletetan-eta kantatzen zuten, sarri modu satirikoan. Jone Miren Hernandezek (2006/2007) «Emakume bertsolariak: ahoskatu gabeko identitatea» lanean aipatu bezala, 1452ko Bizkaiko Foru Legea da horren frogara, zeren haien presentzia publikoa debekatzeko baitzuen. XVIII. eta XIX. mendeetan, berriz, gogora ekarri behar dira *Argia* aldizkariak ateratako *Bidea urratu duten bertsoak* (2014) liburuan aipatzen diren Plazida Otaño, Joxepa Antoni Aranberri «Xenpelar», Joxepa Matea Zubeldia edo Bizenta Mogel idazlea ere. Halaber, Larrañagak «Del bertsolarismo silenciado» lanean aipatu moduan, Marie Argain eta Maria Echeagaray-ren erreferentziak ere baditugu (Larrañaga, 1997). Azken horren bertsoak sarrituak izan ziren gainera, Inaxi Etxabe eta Justina Aldalurrenak bezala.

2.2. Azken bi mendeetako bilakaera

Hori guztia ikusita, ezin esan emakumeak bertso-munduan atzo sartu zirenik, ezta txapelketetan ere. Halaber, gehienak bertso idatzietan jardun arren, bat-batekoan ere euren aletxoak utzi dutenak badirela ikusi dugu. Bat-bateko bertsolaritza aipatzen hasita, egun nagusitzen den bat-bateko jardunaz hitz egiteko XX. mendera jo behar dugu. Urte horietan gertatu zen bertsolaritzaren «gizarteratzea», herriko plazak, frontoiak, elizak, antzokiak... ere bertso-eremu bihurtu baitziren. Horrekin batera, egun ezagutzen dugun txapelketa-formatua ere sortu zen. 1935ean Bertsolari Txapelketa jokatu zen hain justu lehenbizikoz. Lehenengo edizio horietan ez zen emakume bertsolaririk oholtzaratu, ezta hurrengo zenbaitetan ere.

Gisa horretako txapelketak egiten hasteak, egun ohikoak diren txapelketen lehenengo harria jartzeaz gain, bertsolaritzaren «plazaratzea» ekarri zuen: bertsoa

kalera atera zen, ordura arteko gai errealisten ondoan fikziozko gaiak agertu ziren... Espainiako Gerra Zibilak, ordea, bertsolariak isilarazi zituen eta ez zen berriro Txapelketa Nagusirik jokatu 1960ra arte. Bestelako saioak ere erabat gutxitu ziren, debeku eta zigorrek eraginda. 60ko hamarkadan bertsolaritzak bere lekua hartu zuen, eta txapelketak egiten hasi ziren berriro. Halaber, eta garai hartako egoera politiko-soziala kontuan hartuz, aldarrikapen-tresna izan zen bertsoa 60 eta 70eko hamarkadan, besteak beste euskaltzaletasunarena.

2.3. Bertsolaritza modernoa

XX. mendeko azken bi hamarkadetan bertsolaritzaren berpizkunde handiena gertatu zen (Paya, 2013: 30). Batetik, garai hartako testuinguru politiko-soziala kontuan hartuta, 70eko hamarkadaren bigarren erdian eta 80ko hamarkadaren hasieran bertso-eskolak sortzen hasi ziren hainbat herri eta auzotan. Euskara bultzatzea zen gehienek xedea. Xabier Amurizaren izena ere aipatu behar da garai horretan. Hark, 80ko eta 82ko txapelketak irabazteaz gain, bertsolaritza modernoaren oinarriak markatu zituen, euskara batua, doinu berriak, neurri luzeen erabilera eta metaforen erabilera barnebiltzen baitzituen haren bertsokerak. Horrez gain, Amurizak eragina izan zuen bertso-eskolen sorreran ere.

Halaber, ordura arteko txapelketa gehienak Euskaltzaindiak antolatu bazituen ere, 86koa bertsolariek antolatu zuten desadostasun batzuk tarteko. 87an Euskal Herriko Bertsolari Elkarteak sortu zen, egungo Bertsozale Elkarteak. Elkarre horrek hartu zuen Txapelketa Nagusia antolatzearen ardura. 88an, berriz, Euskal Telebista bertsolaritzari buruzko programa bat emititzen hasi zen, *Hitzetik Hortzera*. Urte haietan, bertsolari berrien belaunaldiak ere agertzen hasi ziren, Sebastian Lizaso, Andoni Egaña, Jon Sarasua eta Iñaki Murua besteak beste.

Emakumeei dagokionez, 85ean Laudion hartu zuen parte lehenengoz emakume batek Txapelketa Nagusian. Kristina Mardaras iurretarra izan zen. Durangoko bertso-eskolan ibilia, 86an jokatu zen Txapelketa Nagusiko Araba-Bizkaiko kanporaketan jardun zuen (Eizagirre, 2014). Mardarasekin batera, Arantzazu Loidi aretxabaletarra da garai horretan plazan aritutako lehenengoetako emakumea.

90eko hamarkadan, Txapelketa Nagusiari dagokionez, Andoni Egaña aipatu behar da ezinbestean. Lau aldiz jarraian izan da garaile zarauztarra, 93an lehenengoz txapela jantzi zuenetik. Egañaz gain, ordea, hamarkada horretan bertsolarien belaunaldi berria ere agertu zen, bertso-eskolan ibilitako bertsolariena, gehienek kasuan. Unai Iturriaga, Igor Elortza, Jon Maia, Jexux Mari Irazu, Xabier Silveira... Mutil horien ondoan baziren neskek ere, Maialen Lujanbio, Iratxe Ibarra, Oihane Perea, Amaia Agirre, Ainhoa Agirreazaldegi, Onintza Enbeita... Emakume horien parte-hartzearen isla da Egañak 97an botatakoa: «bertsolaritza aurrera doa / emakumeen harira; orduan gaitzat hartzen genitun / ta orain eurak gai dira» kantatu zuen zarauztarrak. Belaunaldi berri hori iritsi arte bertsolariak banaka sortzen ziren; haien kasuan, aldiz, talde-fenomeno bat gertatu zen, besteak beste bertso-eskolei esker. Horrek erraztu egin zuen bertsolari gazteen eta emakumeen oholtzaratzea.

Emakume haiek, oholtzan beren tokia egiteaz gain, txapelketetan parte hartu dute, baita zenbaitetan irabazi ere. Zehazki, Bertsozale Elkarteak antolatutako

txapelketetan zazpi txapel irabazi dituzte, 1995ean lehenengoa lortu zutenetik: bi Nafarroakoan Estitxu Arozenak, hiru Arabakoan Oihane Pereak eta bana Gipuzkoakoan eta Txapelketa Nagusian Maialen Lujanbiok.

Aipaturiko belaunaldi horretako emakumeei erreferentzia egiteko, «*Drag King*-en belaunaldia» terminoa erabiltzen dute bertsolaritza genero-ikuspuntutik aztertzen dihardutenek. Emakume horiek gorputza estalita eta feminitate-markak apalduz oholtzaratzen ziren, gizonak bezala egin zezaketela erakutsi behar baitzuten. Haien lanari esker, egun emakume gehiago ikus ditzakegu. Hala, aurrekoaren parean kokatzen den «Panpinen belaunaldia» sortu da, gazteagoek osatua, Miren Amuriza, Jone Uria, Alaia Martin eta Uxue Alberdik besteak beste. Horiek, «politikoki politak» bezala defini ditzakegu, feminitate-markak agerian daramatzatenak. Horrek ez du esan nahi fokua askatasunean dagoenik. Uxue Alberdik azaldu bezala, emakume bertsolariek bi estrategia subkontziente dituzte, gizona bezalakoa izaten saiatzea, edo patriarkatuan molestatzen ez duenarena. Akaso ez da oso zuzena transformismo-fenomeno hori bertsolaritzaren arloan soilik dagoela esatea, aipaturiko garaietako jendarteari erreparatuta, antzeko zerbait gertatzen dela ikusiko dugu, hau da, emakumeek onartuak izateko estrategia horiek erabili izan dituztela.

Egun bertsolaritza nagusiki bat-bateko jendaurreko jardunarekin lotzen dugu, eta hemen gizonen nagusitasuna nabarmena izan da, azken urteotan plazetan gero eta emakume bertsolari gehiago badabil ere. Joera horrek eragina izan du egungo bertsolaritzan. Hala esan zuen 2014ko Bertso Egunaren harira egindako elkarrizketa batean Nerea Elustondok: «Jaso dugun tradizio guztia maskulinoa da» (*Goierriko Hitza*, 2014). Bertsotarako postura, kantaera, umorearen trataera... hartzen ditu bere barnean tradizio horrek. Uxue Alberdik (2014) azaldu bezala, gizonen behatzaile legitimoaren ikuspuntua eman izan dio bertsolaritzari, arrazoia, oratoria eta komunikazioa ardatz dituena. Emakumeak plazan agertzean, berriz, sentimenduak, emozioa, barne-bizitza, enpatia... agertu dira bertso-munduan.

2.4. Bertsolaritza eta generoa

Horren aurrean, galdera hauek planteatu izan dira: «nolakoa litzateke bertsolaritza emakumeek garatu izan balute?», edo «Maialen Lujanbioren ekarpena teorizatuko al da Xabier Amuriza edo Andoni Egañarena adina?». Bertsolaritza barnetik eta gizonen teorizatu dute. Antzeko hausnarketetatik abiatuta hasi zen bertsolaritza genero-ikuspegitik aztertzen.

Ainhoa Agirreazaldegik azaldu bezala, 2003an hasi zen bertsolaritzan genero-ikuspuntua lantzen. Urte horretan, bertso-munduko hainbat emakume asteburu pasa joan ziren Askizura (Getaria). Ordura arte ustez norberarenak ziren kezkek, beldurrak, ezinegonak... konpartituak zirela ohartu ziren, eta emakume izatearen baitan kokatzen zirela. Hamar urte geroago berriro egin ziren topaketa horiek, Bertsozale Elkarteko Genero Batzordeak deituta. Hamasei eta hirurogeita bost urte arteko 45 lagun bildu ziren.

Uxue Alberdik esan bezala, bertsolari oso izateko zerbait falta zutela sentitzen zuten Askizun bildutako emakumeek, «besomotzaren besoa» metafora erabiliz.

Hark azaldu zuenez, bertsolariari oholtzaren erdian jartzeko, nabarmentzeko, barrea eragiteko eta ozen abesteko eskatzen zaio, baina emakumea ez da horretarako hezten, ondorioz, deseroso sentitzen da oholtza gainean. Horren aurrean, emakume-kontzientzia modu positiboan ulertu behar dela dio.

Jendaurreko jardunari helduz, plazetako emakume eta gizon bertsolarien kopuruari erreparatzen badiogu, aztergai dugun 2013ko Txapelketa Nagusian % 70 gizonezkoa zen, eta % 30 emakumezkoa. Ohiko plazetako saioetan alde horrek gora egiten du, emakumeak % 20 baitira eta gizonak % 80. Horri lotuta, sarri emakume bertsolarien aldeko diskriminazio positiboa egin izan dela esan izan du Maialen Lujanbiok, saioko neskaren figura bete behar izan dutelako hainbatek, desagertzear dagoen espeziea balitz bezala. Positibotasun hori erlatiboa da, ordea: izan ere, Lujanbiok kontatzen duenez, emakume batek bertsolari on bezala errekonozitua izateko hiru muga gairitu behar ditu: lehenengoa, «neska izateko ona duk» muga, bigarrena, «nesken artean onentsuena duk», eta hirugarrena, «bertsolari ona duk». Gainera, saioan emakume bakarra egotearekin nahikoa dela pentsatu izan da askotan, eta, horren ondorioz, emakume bakar horrek beste emakume guztien ordezkari izan beharraren sentsazioa dutela diote. Horrek, ezinbestean, denon izenean jardun behar dutelako sentsazioa dakar, sarri norbere sorkuntzari atekak itxiz. Bestetik, gizonezko bertsolari zaharren aldetik paternalismoa jasan izan dutela ere aipatzen du Lujanbiok (2007), parez parekotzat hartu ordez, babesteko joera izan dutela alegia.

Genero-ikuspegitik gaiei erreparatuz gero, berriz, batetik, oro har neskei axola zaizkien ustezko gai intimoak ez direla jartzen ohartuko gara, eta, bestetik, emakumeek beraiek ez dute ohikoak diren gaiei buruz ezer esatekorik edo ekarpenik egiteko dutenik sentitzen. Ohiko gaiei buruz hitz egitean, eguneroko albisteei buruz, politikaz, gizarteaz, kirolaz... ari gara. Bertsolariari «denetik jakitea» eskatzen zaio, baina Uxue Alberdik hori ez dela zuzena dio, aipaturiko gaiak baitira garrantzia dutenak, eta ez gai guztiak. Lujanbiok hala kontatzen du, hainbat saio eta txiste egin izan dituela burusoiltzeari buruz, baina gutxitan kantatu izan duela depilazioari buruz, eta horietan deseroso sentitu izan dela gainera. Halaber, emakumeen gaiak emakumeei beraiei jartzeko joera ere badago, esaterako, arrotza egingo litzaiguke gizon batek amatasunaz abestea.

Gaietako pertsonaien rolei dagokien ezere aldea nabaria da: gizonezko pertsonaien rolak ugariagoak eta landuagoak dira, ondorioz, ñabardura gehiago dituzte eta zehatzagoak izaten dira. Emakumea, aldiz, pertsonaia indefinitua da sarri: honen emaztea, haren alaba, bestearen maitalea... eta hori traba izaten da bertsotarako. Horri lotuta, batzuetan bertsolariari topikoa ez den pertsonaiarik ez zaiola bururatzen dio Lujanbiok, eta bururatuz gero ere kosta egiten zaio hori publikoari deskribatzea. Uxue Alberdik dioenez, askotan emakumeen paperak problematizatu egiten dira eta haserretik, aldarrikapenetik edo biktimitatetik kantatzera behartuta daude.

Arreta deitzen du umorearen tratamenduak ere. Batetik, emakume gehienek umorea lantzen den neurrietan puntuazio baxuagoa lortzen dute gizonen baino, eta gehienek nahiago dute bestelako neurrietan jardutea. Horrek generoarekin zerikusia duela pentsa daiteke. Bestetik, bertsolaritzan beharrezkoak dira arketipo,

rol eta kodeak entzuleak abestutakoa uler dezan. Bada, emakumeen gaien inguruan umorea egiteko erreferentziarik ez dago. Horrek bertsolariengan eta publikoarengan dauka eragina, bertsolariei zer kantatu jakitea zailagoa egiten baitzaie eta publikoak ez baitaki nola erreazionatu abestutakoaren aurrean. Era berean, gizonekin sartzeari baino zailagoa egiten zaio emakumeekin sartzeari bertsolariari, bertso-afari bateko libreko saio batean esaterako. Ondorioz betiko topikoak errepikatzen dira: «zeinen dotore etorri diren / pelukeritik pasata», edo antzekoak.

Sexualitateari loturiko gaiak dagokienez ere antzeko zerbait gertatzen da, zakilari buruz milaka bertso kantatu izan direnez, bertsolariak badaki nola egin umorea horren inguruan, baita entzuleak nola erreazionatu ere. Aitzitik, aluari buruz ez denez abesten, ez dago koderik, eta lehen azalduko erreazionatu da, bertsolariak ez du erreferentziarik eta publikoak ez daki nola erreazionatu. Gizarteko rolak ere askotan birproduzitzen dira bertsolariek hartzen dituzten roletan, adibidez, gizonetako pertsonaia sexurako gogoaz azaltzearena. Era berean, ohikoa da bikote-harremanetako gaitan «zure ama» arazo bezala planteatzea ere, eta gehienetan gizonetako den pertsonaia botatzen dio hori emakumezkoari. Halaber, adinekoen sexualitateari eta intimitateari buruz umorea egiteko dagoen joera ere deigarria da. Bikote-harremanak aipatu ditugunez, ez dago soberan bikote-eredu tradizionalaren nagusitasuna gertatzen dela esatea, nola gaitan hala bertsolariek hartutako roletan ere. Familiaren figurak ere pisu handia du, analisisan ikusiko dugun moduan.

Adineko pertsonaien kasuan berriz, fenomeno bitxia gertatzen da; aurrez azaldu dugun bezala, egun plazaz plaza bat-batean dabilen emakumeen belaunaldiak 40 urtetik beherakoak dira. Badago salbuespenen bat, Rosi Lazkano aiarrarena kasu. 50 urterekin hasi zen Orioko bertso-eskolan, eta urtebete geroago, 2009an jardun zuen lehenengoz bat-batean jendaurrean. Salbuespenak salbuespen, 40 urtetik gorako emakumearen pertsonaia jartzean, ezinezkoa da bertsolariak «bere paperetik» aritzea. Horrek topikoetan jaustea eta saioak sinesgarritasun gutxiago izatea eragin dezake, ezinezkoa baita beren bizipenetatik abestea. Gizonen kasuan, ordea, adin guztietako bertsolariak daude. Adineko emakumearen pertsonaia jartzea ere ez da ohikoena, hemen ere erreferente falta dago.

Bertso-eskoletara salto eginez, arreta deitzen duen fenomeno bat badela ikusiko dugu. 2014ko Bertso Egunean eskaini zen «Zergatik Wally?» bideoan azaldu bezala, bertso-eskolan dabilen neska-mutilen kopurua bertsua da. Eskolartekoetan mutilak gehiago izanagatik, aldea ez da hain nabarmena. 18 urterako, ordea, nesken % 80k utzi egiten du bertso-jarduna. Horren atzean, besteak beste, hezkuntzaren faktorea dago. Batetik, bertso-eskoletan «kantatu fuerte», «atera bularra» edo antzekoak esaten zaizkie gaztetxoek. Horiek gizonen roletan bat datozen; ez, ordea, emakumeenekin. Halaber, Estitxu Arozenak esan bezala, neskek «perfekzionistak dira autodestruktiboraino», eta oholtzan sentitzen duten ziurtasunik ezak bertsolaritza uztera bultzatzen ditu zenbait. Horri lotuta, emakume bertsolariek beraiek onartzen dute bi emakumeko bertso-afari batean deserosoago sentitu izan direla, saio txarra ateraz gero emakumeak direlako izan delako usteagatik edo.

Testuinguruaren atalarekin amaitzen joateko, Bertsozale Elkarteari erreparatuko diogu. Bost sailek osatzen dute egun Elkartea: sustapena, transmisioa, ikerkuntza,

komunikazioa eta lehenago aipaturiko *genero-taldeak*. 2009an sortu zen azken hori, eta bertako kidea den Nerea Elustondok azaldu bezala, hiru emakumek eta hiru gizonek osatutako borondatezko talde bat da. Elkarteko sail bakoitzean genero-ikuspegia eta parekidetasuna sustatzea, bertsogintzako agenteei horren inguruko formazioa eskaintzea eta egindako lan horren gizarteratzea dira taldearen helburuak.

Lanketa horretatik abiatuta iritsi zen besteak beste 2014ko Bertso Eguna ere. Generoa izan zen gai nagusia, *Azalera* lemapean. Bertsozale Elkartearen Genero Taldeak antolatu zuen. Nerea Elustondok azaldu zuenez, duela urte batzuk pentsaezina zen gai horren inguruan egitea Bertso Eguna. Saioa emakume eta gizonentzat pentsatu eta egindakoa izan zela azaldu zuen: «Ez gatoz inori lekua kentzera, baina guk ere nahi dugu gure espazioa». Nolanahi ere, Bertso Egunak ikusmina eta eztabaida eragin zuen, saioaren aurretik eta ostean ere. Zenbaitentzat desererosoa izan zen, Saioa Alkaiza bertsolari iruindarrak *Argia* aldizkariaren web orriko «Bertso Eguna, saio desererosoa» artikuluan aipatu moduan. Antolatzaileek azaldu moduan, erantzunak baino gehiago, publikoarengan eta bertsolariengan galderak sortzea bilatzen zuten, eta neurri batean behintzat lortu zela esan daiteke.

3. Analisia

3.1. 2013ko Txapelketa Nagusia, datu orokorrak

1935ean lehenengo aldiz jokatu zenetik, Txapelketa Nagusiaren 16. edizioa izan zen 2013koa. Bertsozale Elkartek antolatu zuen, eta irailaren 29tik abenduaren 15era bitartean jokatu zen. Hamalau saio egin ziren denera. Berrogeita hiru bertsolarik hartu zuten parte, hamahiru neska eta hogeita hamar mutil. Gai-jartzaile lanetan hamalau lagun aritu ziren, zortzi neska eta sei mutil. Epaile-lanetan, berriz, hamasei, hiru neska eta hamahiru mutil.

Hiru fasetan egin zen txapelketa: kanporaketak, finalaurrekoak eta finala. Kanporaketetan euren herrialdeko txapelketetan sailkatutako 36 bertsolari izan ziren lehian, 12 neska eta 24 mutil, sei bertsolariz osatutako seina taldetan. Saio bakarrera lehiatu ostean, talde bakoitzeko irabazlea zuzenean pasa zen hurrengo fasera, puntu gehien batutako beste hamabi bertsolariekin batera. Horiei 2009an finalista izandako beste sei bertsolari batu zitzaizkien finalaurrekoetan, guztira 24 bertsolari beraz, lau emakumezko eta hogeitazko kasu honetan. Bi itzulitara egin zen finalaurrekoa, saio bakoitzeko irabazlea zuzenean pasa zen bigarren itzulira, eta lehenengoan puntu gutxien lortutako sei bertsolariek ez zuten kantatu bigarren itzulian.

Eta azkenik, zortzi bertsolari sailkatu ziren 2013ko abenduaren 15ean jokatu zen finalera: 2009ko txapelduna, Maialen Lujanbio, eta finalaurrekoetatik puntuaziaz sailkatutako zazpiak, Amets Artzallus, Sustrai Colina, Igor Elortza, Beñat Gaztelumendi, Unai Iturriaga, Aitor Mendiluze eta Aitor Sarriegi. Zazpi mutil eta neska bat izan ziren beraz. Hiru saiotan banatu zen finala: goizekoan eta arratsaldeko lehenengo saioan zortzi bertsolariek aritu ziren. Puntu gehien batu zituzten bi bertsolariek, Arzallusek eta Lujanbiok, buruz burukoa jokatu zuten arratsaldeko

bigarren saioan. Arzallus nagusitu zen azkenean, eta 2009ko lekukoa hartu zion Lujanbiori.

3.2. Gaien analisi orokorra

Goizeko saioan honako lanak egin zituzten bertsolariek: zortziko handia, zortziko txikia, puntu-erantzunak, sei puntuko motza eta kartzela banaka gaia jarrita. Arratsaldeko lehenengo saioan, berriz, hamarreko txikian, puntutan eta bakarka gaia jarrita jardun zuten. Eta buruz burukora sailkatutako bi bertsolariak, sei puntuko motzean, zortziko txikian, 9ko motzean hitzari erantzuten eta kartzelan ere aritu ziren. Ariketa horietan guztietan, 22 ofiziotako gai jarri ziren: lau zortziko handian, bost zortziko txikian, bost sei puntuko motzean, lau hamarreko txikian eta lau puntutan. Banakako lanei dagokienez, 24 puntu-erantzun, kartzelako bi gai, banakako zortzi gai eta hitza izan ziren. Jarraian, gai horien inguruko analisi orokorra egingo dugu.

1986-2013 arteko Bertsolari Txapelketa Nagusien analisi estatistikoa egin dute EHUko IXA taldeko eta RSAIT taldeko zenbait ikertzailek. Bertsorearen zenbait ezaugarriren txapelketaz txapelketako bilakaera aztertu dute. Ikerlan horretan finaleko gaiak banan-banan aztertu dituzte, eta gaien % 77 izan zen dramatikoak eta % 23 komikoak. Zortziko txikiko gaiei eta puntutako ariketari dagokienez nagusitzen da umorea, eta bertsolariek ere bide horretatik jotzen dute ariketa horietan. Era berean, gai batzuk berez ez dira ez komiko ez dramatikoak, bertsolariaren erabakiak egiten ditu komiko edo dramatiko. Kasu horretan bertsolariaren erabakia hartu zuten kontuan. Horren arabera, gaiaren komikotasuna esplizitua ez bada, nekez hartzen du bertsolariak umoretik jotzeko erabakia, kartzelakoan esaterako, «egoerak beste aldean jarri zaitu» gaiarekin seriotasunetik jo zuten denek.

Maialen Lujanbiok dramatikotasunerako joera hori kritikatu zuen Azpeitian (2012) eskainitako hitzaldi batean. Azken aldiari bertsolaritza literaturizatzen ari dela ematen duela zioen berak, neurri luzeetarako joera dago eta publikoa hunkitzea malkoa eragitearekin nahastu izan da sarri. Ondorioz, drama izugarriak eraikitzen ditu bertsolariak, eta horrek sinesgarritasuna galtzea eragin dezake.

Gai dramatikoaren nagusitasuna aipatu dugu, baina horietako batzuk gogora ekartzea ere ez legoke soberan: pertsonen desagerpena, alkoholismoa, heriotza, atentatuak, arazo ekonomikoak, tratu txarrak, arrazakeria... Halaber, gai komikoetan barrea eragiten duten egoerak planteatzen dira gehienbat: karneta kendu dioten semea eta aitarena, afari erromantikoak kalte egin dion bikotearena... baina kasu batzuetan ezohiko egoeretara ere jotzen da, hor dugu esaterako Olentzero eta Aita Noelen adibidea edo besarkadak banatzen ari diren pertsonaien gaia.

Halaber, gaiei orokorrean begiratzen badiegu, familiak presentzia handia duela ohartuko gara: aita, ama, semea, alaba, gurasoak... Baita bikote-harremanek ere, nola ofiziotako lanetan zein bakarkakoetan, hala gai serio zein umorezkoetan ere. Gurasoen figura agertzen den kasuan, seme-alabekiko arduraren ideia agertzen da, esaterako, hauek biluzik argazkiak ateratzen ikustean edo haien bikotearen gurasoak ez gustatzean. Familiak eta bikote-harremanek horrelako presentzia izatea jendarteko joeraren isla dela esango nuke, hau da, oraindik orain, familia

pisu handia duen instituzioa da. Gainera, familiaz hitz egitean, eredu tradizionala datorkigu burura, haurrak dituen bikote heterosexuala alegia. Eta bikote-harremani dagokionez ere gauza bera gertatzen da. Bertso-munduan ere eredu horiek birproduzitzen dira nagusiki.

Berriro gaietara itzuliz, behin eta berriz eta ariketa ia denetan errepikatzen den beste elementu bat enplegua da: irakasleak, prostitutak, auto-tailerreko nagusia eta langilea, komertziala, pailazoak, elikagai-bankukoak, talo-postukoak, psikiatra... agertzen dira. Era berean, etorkinen gaia ere hiru aldiz errepikatzen da, puntu-erantzunetan zein banakako lanetan. Kasu batean, Lujanbioren kartzelako azken saioan, bertsolariaren erabakiaren ondorioa da hori, «itzultzeko garaia da» baita gaia. Eta etorkinena aipatzen den aldiro, bazterkeria soziala eta arrazakeriaren ideiak ere agertzen dira. Hortaz, jendartean pil-pilean dagoen eta kezka sortzen duen gaia dela esan dezakegu.

Puntu-erantzunen ariketari erreparatzen badiogu, hasteko, gaurkotasuneko gaiak duten nagusitasuna nabarmendu behar da: bertsolaritza, adierazpen-askatasuna, kirola, Mandelaren heriotza, AHTa eta tartalariak, hezkuntza, etorkinak eta diru beltza. Horrek, testuinguruan esandakoa berresten du beraz. Bestetik, gizonen presentzia ere aipa genezake, kirolari erreferentzia egitean kirol profesionalaz eta maskulinoaz diharduelako, errugbiaz eta futbolaz zehazki. Mandela eta tartalarien aipamenak ere horren adibide lirateke.

Kartzelako bakarkako lanetan gaia oso zabala da eta bertsolariaren esku geratzen da horren aurrean hartuko duen papera eta ikuspuntua zehaztea. Horren adibide da «egoerak beste aldean jarri zaitu» gaiaren aurrean zortzi bertsolariek hartu zituzten paperen aniztasuna. Hala ere, politika-gaiak eta bikote-harremanak errepikatzen dira nagusiki, ziurrenik gizartean interesa sortzen duten gaiak direlako biak ala biak ere, eta, ondorioz, publikoarengana iristeko errazagoak direlako. Politika-gaietan, gaurkotasuna duten bi aldeetako biktimen errekonozimendua (Sarriegirena), epaiketa politikoak (Colinarena) edo presidentetza (Elortzarena) leudeke. Bikote-harremani buruz eginiko saioetan, berriz, bikote ohia, biktimaren alarguna, bisitara datorren bikotea... aipatzen dira. Horietan amaren figura errepikatzen da, baita semearena ere.

Genero-ikuspuntuari dagokionez, berriz, oro har ez da genero-markarik zehazten gaietan, hau da, «guraso», «bikote» edo «ume» gisako terminoak erabiltzen dira, eta ez «ama», «seme», «senar», «emazte» edo antzekoak. Lanpostuen kasuan ere ez da genero-markarik zehazten. Horrelakoetan, bertsolariak erabakitzen du zein ikuspegitik jardun, baina hori aurrerago sakonduko dugu. Hala ere, badaude bestelako zenbait adibide ere, esaterako, atentatuan hil zioten aita, aita-semeak, ama bisitatzera doan pertsona edo alabarekin bikotea bisitatzera doana. Horrek gaia zehatzago egiten du, eta, ondorioz, bertsolariaren papera ere mugatuagoa geratzen da. Halere, kasu gehienetan ez da bertsolariaren pertsonaiaren generoa bera zehazten, egoeraren parte den beste pertsonaiarena baizik.

Generoa zehazten ez den gaietan normalean bertsolariak beretik abesten du. Adibidez, Maialenek emakumearen paperetik kantatu zuen tratu txarrak jasaten

dituenaren eta etxerik etxe dabilen adinekoaren gaiak jarritakoan. Horrek zalantza bat jartzen du mahai gainean: mutilen batek gai horrekin abestu balu, zeinen paperetik jardungo zukeen? Oro har bertsolariak bere generotik jarduten duela esan arren, ez da beti horrela, eta aipagarria da bi mutilek emakumeen rola hartzea prostituten paperetik aritzerakoan, gaiak horrela zehaztu ez arren. Hori aurrerago sakonduko dugu.

Emakumearen rolei begiratzen badiegu, zenbaitetan problematizatuta aurkezten zaigula ohartuko gara: haurdun dagoen neska gaztea, gurasoa espetxean duen alaba, zahar-etxean burua galduta duen ama... Horrek testuinguruaren atalean azaldutakoa berresten du. Hala ere, tragikotasunera jotzeko dagoen joera kontuan hartuta, ez nuke nabarmenduko emakumearen rola problematizatzearen ideia, pertsonaia gehienak aurkezten baitzaizkigu ikuspuntu tragiko horretatik.

3.3. Saio hautatuen azterketa: gaia, bertsolarien papera eta testua

3.3.1. Prostituzioa = emakumea (8ko handia, Gaztelumendi eta Iturriaga)²

Gaiak hala zehazten ez duen arren, Gaztelumendik eta Iturriagak emakumeen paperetik jarduten dute, eta bezeroak berriz gizona bezala dira. Hitzei bere horretan begiratu gero, ez dute esaten emakume edo gizonen paperetik ari diren abesten, baina gizona bezala aipatzeak hori iradokitzen digu: «apaiz zaharrak» edo «Strauss Kahn». Hala ere, zehaztu beharra dago genero-marka gabeko bezeroen aipamenak ere egiten direla: «enpresariak», «politikoak», «bankutako zenbait putre», baina gizartean postu horiek betetzen dituzten pertsonak gizona bezala izan ohi dira, eta, beraz, gizarteko ohiko joerak eta publikoak barneratuta dituen kodeek bezeroak gizona bezala direla eta emakumeen paperetik ari direla ondorioztatzea garrantzitsua da. Funtsean, eta esandakoa laburbilduz, jendartearen agintzen duen eta onartzen dagoen harreman heterosexualean oinarritzen dira bertsolariak saio horretako rola aukeratzekoan.

Bide hori lehenengo bertsoa botatzen duenak markatzen du, Gaztelumendik beraz. Eta bigarrenak, Iturriagak, bide berari jarraitzen dio, nahiz eta azken bertsoan Strauss Khan aipatu arte ez den hori nabarmentzen. Lujanbiok (2012) azaldu bezala, bertsolaritzan sorkuntza ez da bakarkakoa, eta lagunaren diskurtsoak eragiten dio bertsolariari. Dena ez dago norberaren esku, beste rol batean jar baitezake lagunak, edo gaia berak definitu. Kasu honetan ere lehenengo bertsolariak, Gaztelumendik, bidea markatzen du, emakumearen paperetik eta ezintasunetik abesten baitu. Hala ere, ez dizkio ateak erabat ixten Iturriagaren sorkuntzari, baina azken horrek ere Gaztelumendik markatutako bideari jarraitzea erabakitzen du.

Halaber, abstrakzioetik dihardute bi bertsolariak, ez dute apenas deskribapenik egiten beraien itxurari, ogibideari, lan-lekuari... buruz. Haien bezeroen aipamenak lirateke deskribapenaren barruan aipa ditzakegunak. Horren ordean, gizartearen jarrera eta legeak kritikatzeko dituzte, egoeran gehiago sakondu gabe. Horri lotuta, aipatzekoa da bertsolari bakoitzaren lehenengo bertsoan soilik aipatzen dela isunen kontua, gizarteak prostituzioari buruz duen pentsaerari, legei... buruz ari baitira.

² Gaia: «Beñat eta Unai prostitutak dira. Jakin berri dute isun handiak jarriko dizkietela bezeroei».

Gaitik atera direla esango luke zenbaitek, baina jendartean mintzagai ez diren gaien aurrean gehiago onartzen da joera hori, eta prostituzioarena gai horien artean sar dezakegu.

Uxue Alberdik (2014) aipatu bezala, emakumearen rola problematizatzeko bertsolariak behartzen ditu haserretik, aldarrikapenetik edo biktimitatetik abestera. Kasu honetan ere hori gertatzen da; Gaztelumendik biktimitatetik kantatzen du nagusiki, eta zentzu horretan, nabarmentzekoak dira berak botatako hiru bertsoen bukaerak: «ordaintzeko guk baino problema / gutxio izango dute», «aspertu bainaiz egitan, errudun izan beharrekin / gizartearen begitan», «bizio hutsa da beraiena / eta gurea beharra». Era berean, biktimitatea iradokitzen diguten hitzak ere badaude: tamalez, negarra edo pena esaterako. Iturriagak ere abesten du biktimitate-zantzua duen esaldiren bat, baina aldarrikapenaren eta haserrearen bidetik gehiago jotzen du: «noizbait onartu beharko dute / hau ogibide bat dela» edo «ta ez legoke arazo hori / legezko izango balitz».

Bestetik, temako gaia da aztertzen ari garena, hau da, bi bertsolariak posizio beretik abiatzen dira: biak prostitutak dira eta bien bezeroei jarriko dizkiete isunak. Posible litzateke bata erabakiarekin ados dagoenaren paperetik aritzea, eta bestea aurkakotik. Kasu honetan ordea, ez da eztabaida hori sortzen, eta bakoitzak bere hiru bertsoak osatzen ditu, bestearnak gehiegi eragin gabe nolabait esateko.

3.3.2. *Umore maskulinoa (8ko txikia, Iturriaga eta Elortza)*³

Zortziko txikian, ohikoa den moduan, umoretik jarduteko gaia jartzen die gai-jartzaileak bi bertsolariei. Era berean, bertsolaritzan ohikoa den moduan, eta finala abenduaren 15ean jokatu zela kontuan hartuta, gaurkotasuneko, edo behintzat, denboran hurbilekoa den egoera baten aurrean jartzen ditu, hau da, San Tomas egunean, taloen postuan.

Gaiak ohikoa izan daitekeen barrea eragiten duen arazo bat planteatzen du eta posizio ezberdinetik abiarazten ditu bi bertsolariak: lehenengoa taloak egin eta egin eta bigarrena bezeroekin berriketan. Beraz, bien arteko gatazka gaiak berak markatzen du. Bertsolarien rola ere, hein handi batean, gaiak berak zehazten du, bere zehaztasuna dela-eta. Beraz, bertsolariek ez dute, rolari dagokionez, sorkuntzarako aukera handiegirik.

Iturriaga hasten da bertsotan, eta lehenengo bertsoan egoeraren deskribapena egiten du hasteko. Alta, azken puntua da gehien interesatzen zaiguna genero-ikuspuntutik: «Eta zuk hor txistorra / dantzatzen diezu», kantatzen du, txistorra hitzarekin jolastuz. Horrek, ezinbestean, lanean zehar hainbatetan aipatutako umorearen tratamendua berrartzera garamatza. Esana dugu ohikoa dela umorea egiterakoan sexu-gaietara jotzea. Kasu honetan, Iturriagak testuinguruaren parte den hitza, «txistorra», hartu eta inplizituki bada ere, zakilarekin lotzen du. Umore maskulinoaren parte den lotura hori publikoak barneratuta dituen kodeen barnean sartzen da, eta ondorioz badaki bertso horren aurrean nola erreakzionatu, barrearekin alegia. Iturriagak eginiko sexuaren aipamen horrekin batera, ligatzeko

3. Gaia: «*Santomasetan, talo-postuan daude Unai eta Igor. Unai taloak egin eta egin ari den bitartean, Igor bezero batekin eta bestearekin berriketan dabil*».

ahaleginarena ere badago esaldi horren atzean, eta rol horretatik jardutera behartzen du bertsokidea.

Aitzitik, Elortzak lehenengo bertsoan bestelako bide bat jorratzen du, zaharraren eta modernoaren arteko joko planteatzen baitu: Iturriaga talogile zaharra, eta bera marketinaren bidez lanbidea modernizatzeko ahaleginetan ari dena. Eta bigarren bertsoan ere bide beretik jarraitzen du, ile zuriaren eta autentizidadearen aipamenekin. Iturriagak, berriz, alferra dela leporatu eta lehenengo bertsoan egin bezala, bigarrenean ere hitz-joko batekin erantzuten dio. Kasu honetan, «taloa» hitzarekin egiten du hori: «eta talogileak / talo aurpegia». Eta hirugarrenean ere, haserrea adierazi eta donostiarrarena egitea leporatzen dio.

Azkenik, lehenengo bi bertsoetan ez bezala, Iturriagak lehenengoan proposatutako bidea hartzen du Elortzak hirugarren bertsoan, umorea zakilarekin lotuz ixten baitu saioa: «orain egidazu bat / txorixo onarekin». Kasu honetan txistorraren ordeztatu «txorixoa» da hitza.

Azterketa egin ostean, eta ondorio moduan honakoa esan dezakegu: egoeraren parte diren edo testuinguruan aurki ditzakegun hitzak aprobetxatuz, umorearen tratamendu maskulinoa (ligoteoa, txistorra, txorixoa...) egiten dute bertsolariek. Kode horiek ohikoak direnez eta publikoak barneratuta dituenek, barrearekin erreakzionatzen du. Horrekin, bertsolariak ikuslearengana iristea lortu duela ulertzen dugu. Horren aurrean, galdera hau burura dakiguke: posible al da gai horrekin bestelako umore bat lantzea? Eta hala bada, erantzun bera jasoko al genuke publikoarengandik? Horretarako, ezinbestean, bertsolariek beste ikuspuntu batetik kantatu beharko lukete hasteko.

3.3.3. *Bikote gaztea eta haurdunaldia (seiko motza, Sarriegi eta Iturriaga)*⁴

Gaiak bi norabidetatik lantzeko aukera ematen du, nahigabeko haurdunaldiarenetik edo nahita bilatutakoarenetik. Bikote gazte bat izanik, nahigabeko haurdunaldia errealagoa iruditzen zaigu barneratuta ditugun ohitura eta pentsaerengatik, eta bertsolarientzat ere errazagoa da ziurrenik ikuspuntu horretatik jardutea. Halaber, seiko motzeko ariketa dela jakinik, lehenengo bidea izango litzateke gehienek aukeratuko luketena, neurri horretan ere gaien tratamendu dramatikoak ohikoagoa baita. Nahigabeko haurdunaldiaren bidea lehenengo abesten duen bertsolariak markatzen du, lehenengo bertsoan beste bidea erabat ixten ez badu ere. Iturriagak ere bertsokidearen bide berari jarraitzea erabakitzen duenez, nahigabeko haurdunaldi bati buruz osatuko dute saioa.

Bertsolarien rolei erreparatzen hasita, Iturriagaren pertsonaia nahiko definitua da, haurdun dagoen eta bikotea duen 16 urteko neska baten papera ezartzen dio gaiak. Aldiz, ez du zehazten Sarriegiren pertsonaiaren generoa, bikote hitza erabiltzen baitu, bai ordea Iturriagarena, haurdun dagoela esatean hain justu. Kasu honetan posible izango zatekeen Sarriegik neskaren paperetik jardutea, eta oso apurtzailea izango zen hala eginez gero, ziurrenik publikoko asko deseroso sentitzeraino. Era berean, bertsokidea lekuz kanpo uzteko arriskua ere izango zuen horrek. Arrazoia

4. *Gaia: «Hamaseina urteko bikote gaztea dira Aitor eta Unai. Unai Aitorri esan dio haurdun dagoela».*

edozein izanagatik, gizartean agintzen duen bikote-eredu heterosexuala hartzen du eredu Sarriegik, eta mutilaren paperetik abesten du.

Horri lotuta, ez dago gaizki Maialen Lujanbiok (2012) esandakoa gogora ekartzea. Berak dioenez, hainbat faktorek eragiten diote bertsolariari zein paperetatik aritu erabakitzerakoan: norberak oroimenean dituen edo jendartean nagusi diren bertsoek, iritzi dominanteek, ahotsek... Eta horien inertziari edo jendeak espero duenari ihes egitea zaila dela dio. Horri, bat-bateko bertsolaritzak duen denboraren muga erantsi behar zaio, bertsolariak segundo gutxiko tartea baitu bere ikuspuntua erabaki eta abesteko. Honek guztiak topikoetan jaustera daramatza sarri bertsolariak. Gainera, Lujanbiok berak dioenez, batzuetan ez da topikoa ez den pertsonaiarik bururaten, eta bururatz gero ere kosta egiten da deskribatzea. Gai hau litzateke horren adibide bat.

Bertsolariek esandakoari orokorrean begiratzen badiogu, Sarriegik arazoari aurre egiteko ausardia baino gehiago, ihes egiteko jarrera («zu lasaiago biziko zara / eta ni ere bai») edo indarrak ez duenarena («datorrenari aurre egiteko / ez naiz gai sentitzen») erakusten du. Iturriagak, berriz, Sarriegiren aurka jotzen du haserrea azalduz.

Bertsoetako testuari dagokionez, genero-ikuspuntutik arreta deitzen duten hamaika gauza daude, tartean, Sarriegiren lehenengo bertsoa. Lehenengo hiru puntuetan botatako «urte mordoa jarraika», «hala nahita» eta «zu bezalako neska polita / nik nola ez maita» hitz eta esaldiek sistema patriarkalean errotutako ideia batzuk azaleratzen dituzte, hala nola bikote-harreman posesiboa eta fisikoaren garrantzia. Era berean, haurra berea al den galdetzen dio, eta horrek berarekin bakarrik ez ote den ibili iradokitzen du. Horri, biktimismoarekin edo negarrarekin erantzun beharrean, haserrearekin erantzuten dio Iturriagak, «lerdo ahalena» deituz, haren koldarkeriarekin sartuz edo nahiago lukeela umea berea ez balitz esanaz.

Bestetik, Iturriagaren azken bertsoan agertzen den beste ideia bat ere aipatu beharko genuke, kondoiarena hain justu. «Kondoirik gabe propio / nahiago zendun de dio», kantatzen du azken-aurreko bi puntuetan. Mutilak hala nahi zuelako izan zituztela sexu-harremanak kondoirik gabe esaten du zeharka, eta, beraz, neskak ez zuela ezer esan, edo esandakoa ez zela kontuan hartu ondoriozta daiteke. Ideia hori ere, lehen aipaturiko bikote-harremanen ereduaren isla litzateke.

Amaitzeko, gaizki-ulertu moduko zerbait dago bi bertsolarien artean euren azken bertsoetan. Izan ere, Iturriagak biharamuneko pilula aipatzen du bere bigarren bertsoan, eta Sarriegik pilula hartu duela ulertzen du. Ondorioz, lasaitasuna eta ardura gaineratik kendutako sentsazioa agertzen du azken bertsoan. Aldiz, Iturriagak egoera horri buelta ematen dio pilula orduan hartu behar zuela eta orain beranduegi dela esanaz. Finaleko bertso-saio bat izanik, eta bertsolariek hiruna bertso soilik osatu behar dituztenez, saioak hor bukatu behar zuen, eta, beraz, amaiera irekia izan zuela esan dezakegu. Bertsolariek bertso kopuruaren muga hori izango ez balute, ziurrenik ez zen saioa hor amaituko, Iturriagaren bertsoak Sarriegiren erantzuna eskatzen baitu.

3.3.4. Harreman askea (kartzela, Lujanbio)⁵

Esana dugu jada kartzelako gaia zabala izaten dela eta bertsolariaren esku geratzen dela horren aurrean hartuko duen papera eta ikuspuntua zehaztea. Lujanbiok amaitu berri den bikote-harreman bateko pertsonaren ikuspuntutik dihardu, lehenengo bertsoaren azken puntuan zehazten duen moduan, utzi duten bikotekidearen paperetik zehatzago esateko. Ez du zehazten zein bikote-ereduz ari den sexuari dagokionez, soilik harreman askea zutela aipatzen du. Era berean, ez du adinari, generoari, itxura fisikoari, arrazari, kulturari edo maila sozialari buruzko deskribapenik egiten, ezta bere bikotekideari buruz ere. Beraz, abstrakziora jotzen du.

Hain justu, harreman askearen ideia da akaso bertso-sorta honetan azpimaragarriena. Harreman askea defendatzen duen pertsona baten paperetik abesten du Lujanbiok, bikotekidea izan arren, beste batzuekin harremanak izateko aukeraren alde egiten duen baten ikuspuntutik, alegia. Hori bigarren bertsoan dioenak erakusten du: «ez al nintzen ni nahi zuna / harreman bat liberala; beheko etxean sua ta / noiznahi noranahira bala». Harreman mota hori gero eta zabalduago dagoen arren, oraindik orain ez dago oso barneratua, bikotea zerbait itxiztat hartzen baita oro har. Horregatik, Lujanbiok ezohiko ikuspuntu baten alde egiten du bere pertsonaia eraikitzerakoan.

Lehenengo bertsoaren amaieran dioen bezala, berak utzi izan ditu bikoteak, baina orain bera utzi dute. Halaber, bigarren bertsoaren amaieran dioenaren arabera, beste norbaitengatik utzi du bikoteak. Eta bikotekide zuena bera maitatzera ezin duela behartu badakien arren, eta zorientasuna opa dion arren, ezintasunetik eta minetik abesten du. Horren isla dira «hain tamala», «destinu zitala», «iruditzen zait minetan / odolustutzen noala», «nere lore gozo zena / nahiz bihurtu zaidan asun» edo antzeko esaldiak.

Horrenbestez, azken bi bertsoetan erabiltzen duen bigarren pertsona aipatuz amaituko dugu analisia. Aurreneko bertsoan ez bezala, «zuk», «daukazun» «ezin zaitut»... eta bigarren pertsona adierazten duten markak daude horietan, eta horrek nolabaiteko hurbilpena eragiten du publikoarengan. Lehenengo pertsona ere erabiltzen du, bere buruarekin dauzkan kontraesanak eta galderak azaltzeko orduan. Halere, saioa bere osotasunean hartuz gero, erabilitako abstrakzioak eta gaiarekiko hartutako ikuspuntu ez oso ohikoak hausnartzera ere eraman gaitzake ea publikoak bertso hauek ulertzeko nahiko erreferentziarik ba ote zuen, baina ez dugu horretan sakonduko.

3.3.5. Guardia Zibila eta mutil torturatuak (kartzela, Arzallus)

Gai bera abiapuntu izanagatik, Arzallusek oso bestelako saioa burutu zuen kartzelan. Jendea torturatzeagatik akusatuta epaitua izaten ari den guardia zibil baten paperetik osatzen du bere jarduna. Lehen aipatu dugu gaia oso irekia dela eta ez duela pertsonaiaren generoa zehazten. Ametsek ere, Maialenen kasuan bezala, ez du hitzez adierazten emakumea edo gizona den, baina gizona dela ulertzen dugu, guardia zibil torturatzaile baten pertsonaia eraikitzean, oro har, gizona dela irudikatzen baitugu.

⁵ Gaia: «Egoerak beste aldean jarri zaitu».

Ametsek, Maialenek ez bezala, deskribapen zehatzetara jotzen du. Hala, bere iraganari buruzko datuak ematen hasten da, Andaluzian jaio zela, Rodriguez hiru abizen, ikasketetan txarra, bere lanbidearen nondik norakoak... Donostiara heldu arteko ibilbidea azaltzen du lehenengo bertsoan, eta «intxaurreak astintzen» hitz-jokoarekin Donostiako kuartelean lan egitera iritsi zela esaten digu zeharka azken puntuan. Bigarren bertsoan, berriz, kuartel horretako tortura-saioak deskribatzen ditu. Ametsek gaurkotasunera eta errealtatera jo zuen nolabait, Euskal Herrian tortura-salaketak ohikoak baitira atxilotuen partetik. Gainera, Txapelketa Nagusiko finalaren testuinguruan, bi epaiketa politiko egiten ari ziren, eta bietan izan ziren tortura-salaketak. Gaia gaurkotasunarekin lotzeak jendearekiko gertutasuna dakar.

Lehenengo bi bertsoetan iraganari buruz ari da Arzallus, eta abestu ere iraganeko denboran egiten ditu. Hirugarrenean, ordea, orainaldira jotzen du eta epailearen aurrean kokatzen du bere burua akusatu modura. Hemen lotzen du bere bertso-saioa gaiarekin, bertso honetako lehenengo puntuan kantatu bezala, «heldu da aro berria» eta orain bera da beste aldean dagoena, hau da, akusatuen tokian eserita eta isilik dagoena. Hala ere, etsipenez baino, esperantzaz amaitzen du bertsoa, presidentek indultatuko duen esperantzaz.

Maialenek egin bezala, Ametsek ere bigarren pertsona erabiltzen du bere bigarren bertsoan. Kasu horretan, ordea, toka egiten du, mutili zuzendutako hitanoan, «duk», «baduk»... Genero-ikuspuntutik erreparatuz gero, torturatuak mutilak zirela ondorioztatzea garamatza, eta bertso bereko bigarren puntuan erabiltzen duen «mutilik» errimak ideia hori indartzen du. Hirugarren bertsoan ere berriro aipatzen du hitz hori. Halaber, esajeraziora ere jotzen du: «ez da izango Euskal Herrian / ikusi ez dudak mutilik». Horrek, biktimak ez direla neskak izan ulertarazten du. Urrunago joanda, eta torturatuak militante politikoak izan daitezkeela kontuan hartuta, biktimak emakumeak ez izateak militantziaren esparruan emakumeek duten protagonismoa eta presentzia txikiagoa dela iradokitzen duela ere otu dakiguke, hau da, gizonen nagusitasuna dagoela esparru horretan ere.

3.3.6. *Bikote-harremanetako tratu txarrak (10eko txikia, Elortza eta Lujanbio)*⁶

Gaien analisi orokorrean esana dugu bikote-harremanek zer-nolako presentzia izan zuten, bada, hau da horietako adibide bat. Gai dramatikoaren adibidea ere izango litzateke, egoera tragiko baten aurrean jartzen baititu bertsolariak. Gaia nahiko zehatza da egoerari dagokionez, bertsolariak espazio zehatz batean kokatzen ditu eta ekintza zehatz bat ere badago. Akaso, pertsonaien paperak irekiagoak dira, ez baitu horiei buruzko zehaztapenik ematen, adinari, sexuari, arrazari... dagokienez. Bikoteaz hitz egitean ere ez du zehazten zer-nolako bikote-eredua den. Beraz, bertsolariak beraiek gaiak zehaztutako ekintza ardatz hartuta eraikitzen dituzte pertsonaiak.

Hala, Elortzak gizonezkoaren paperetik kantatzen du. Lehenengo bi bertsoetan hori ez badakigu ere, azken bertsoan bere arrebari buruz hitz egitean ohartzen gara

6. Gaia: «Igor autobusean doala Maialen bere ondokoa telefonoz hizketan hasi da. Bikotekideak jo egiten duela eta gehiago ezin duela esanaz jardun da, negarrez hasi eta moztu duen arte. Musuzapia eskaini dio Igorrek».

horretaz. Lujanbiok, berriz, ez du esplizituki esaten emakumea ala gizona den. Aldiz, tratu txarrak eman dizkion bikotea gizona dela hitzez adierazten du, azken bertsoan «senarra» hitzarekin erreferentzia egitean. Halaber, Lujanbiok emakumea ala gizona den hitzez esan ez arren, Igorrek arrebari egindako erreferentziak, berak senarra aipatzeak eta berriro ere jendartearen nagusi den bikote-eredu heterosexualaren irudiak emakumearen paperetik ari dela pentsatzera garamatza. Gainera, bikoteen arteko tratu txarren biktimen gehiengoa emakumezkoa da, eta, beraz, errazagoa eta errealeagoa ere egiten du saioa Maialenek paper horretatik jarduteak.

Aurrez esana dugu emakumeen paperak sarri problematizatzen direla gaietan. Kasu honetan, ez da zehazten Maialenen pertsonaia emakumea denik, baina biderik errazena eta Maialenek berak hartutakoa hori dela jakinik, pertsonaia problematizatua aurkezten zaigunik ezin ukatu.

Beren lehenengo bertsoetan Maialenen bikote-harremanaz abesten dute bi bertsolariek, orokortasunez eta deskribapenetan sakondu gabe. Horrez gain, denerako laguntza eskaintzen dio Igorrek. Maialenek, berriz, gaiak dioen musuzapia ematearen keinua hartu eta horrekin hitz-jokoa egiten du, zapia ematea eskertzen diola eta musua ematea ere eskertuko lukeela esanaz. Bigarren bertsoan itxaropena adierazten du Igorrek, egoera horretatik ateratzea posible dela eta bera testigu izan dela esanaz. Horrek nolabaiteko zalantza eragiten du; izan ere, azken bertsoan arrebaren indarkeriaren testigu izan dela esango ez balu, biktima bera izan dela uler dezakegu. Eta egia esan, Maialenen bigarren bertsoko lehenengo puntuak ere («zuk ere pasatuak / egunik beltzenak») hori ulertarazten du, edo behintzat hori pentsatu zuen Lujanbiok berak.

Euren azken bertsoetan, berriz, gaiak aipatutako mugikorrari egiten diote erreferentzia, Igorrek arrebaren zenbakia emango diola esanaz, eta Maialenek telefonoz bestalde inor ez zegoela eta Igorrek entzun zezan ari zela hizketan aitortuz.

3.3.7. Adineko emakumea (banaka, Lujanbio)⁷

Kartzelako banakako ariketan ez bezala, kasu honetan gaia zehatza da: adineko pertsona, hiru seme-alabek zaindua euren etxeetan, bakoitzak lau hilabetez. Eta berriro etxez aldatzeko maleta egitera doan unean kokatzen du gainera. Beraz, kasu honetan bertsolariak ez dauka pertsonaia eraikitzeke erabaki askorik hartzeko.

Gaia zehatza izanagatik, ez du zehazten pertsonaia emakumezkoa ala gizonezkoa den. Kasu honetan, Lujanbiok berak erabakitzen du emakumearen paperetik kantatzea, eta horren froga dira «andre» eta «amona» hitzak. Genero-ikuspuntutik egindako ikerketak azaltzean aipatua dugu ez dela ohikoa adineko emakumeei buruzko gaiak jartzea, eta hau jarri izana azpimarratzekoa da. Era berean, esana dugu ez dabilela 40 urtetik gorako emakumerik plazaz plaza, eta hau litzateke horren isla, ezingo bailuke inork bere paperetik jardun. Aitzitik, bertsolaritzaren aurkakoa da nolabait joera biologikoa, hau da, adineko pertsonen artean emakume gehiago dago, gizonezkoek baino bizi-itxaropen luzeagoa dutelako.

7. Gaia: «Adineko pertsona bat zara. Zure hiru seme-alabak txandaka arduratzen dira zutaz, eta lau hilabete ematen dituzu bakoitzaren etxean. Maleta egiteko unea da berriro ere».

Ariketa honetan deskribapenera jotzen du Lujanbiok. Hala, lehenengo bertsoan bere buruari buruz dihardu nagusiki: 82 urte, azal zimurtua, nekatua, tristea... era berean, bere buruarekiko kontraesanak ere azaltzen ditu. Bigarrenean, berriz, bere ibilerari eta familiari buruzkoak aipatzen ditu: botikaren kontrola, barre egiten dutelako susmoa... Eta azkenekoan alabaren etxera joatea tokatzen zaiola dio, eta bitzta eta heriotzaren arteko mugaz ere dihardu.

Maialenek ikuspegi ezkorretik abesten du, seme-alabentzat karga bat den eta heriotzaren zain dagoen pertsonaia bat eraikitzen baitu. Zentzu horretan, errealismora jotzen du, egoera horretan bizi den pertsona batek sentimendu hori izatea ohikoa dela esan baitezakegu bitzta errealean. Era berean, ez du egoera horren aurrean ekiteko jarrerarik erakusten, horrela jarraitu beharra daukala esaten baitu. Bestalde, bere buruaz kezkatu arren, familiaz ere kezkatzen dela esaten digu, eta sendia gogaitzen duten sentimenduak adierazten ditu. Hori ere, egoera horretan bizi den adineko emakume baten ohiko sentimendua dela esan dezakegu, eta emakumeen kasuan gehiago errepikatzen dena, gainera ziurrenik, gizonezkoen kasuan baino. Hori, nagusiki, adineko emakumeek beren bizitzan zaintzara bideratutako lanak egin behar izan dituztelako da, beren seme-alabena, bilobena, adineko familiakoena... Ondorioz, bestea beren buruaren aurretik jartzeko ohitura dute, eta era berean, badakite zaintza-lanak zer-nolako karga dakarren egin behar duenarentzat.

3.3.8. *Amaren altzoa (hitza emanda, Arzallus)*

Hitza du gaitzat bertsolariak, erabat irekia da, beraz, ariketa. Bertsolariak berak erabaki behar du hitz horri buruz zer esan, eta normalean hitza deskribatzera jotzen dute. «Altzoa» hitzetik abiatuta, Ametsek amaren altzoari kantatzen dio, amatasunarekin lotu du hitza bera. Hori aprobeztatuz, bere txikitako esperientziak eta amaren deskribapena egiten du («usai goxoa», «kresala»), baita haren magalarena ere («goxoa», «apala», «zabal-zabala»). Bosgarren eta seigarren puntuetan, ordea, amari buruz hitz egitean ez da bereari buruz soilik ari, orokorrean ari da, eta horren froga da esaldi hau: «amaren ahala / da unibertsala».

Orain arte esandakoa kontuan hartuz, eta genero-ikuspuntutik erreparatuta, eguno gizartean amatasunak duen esanahia eta hari egozten zaion zaintza-lana islatzen ditu testuak. Era berean, amaren eta haurraren arteko lotura eta harremana beti estua izatea zerbait unibertsala dela iradokitzen digu, eta oso barneratua dugu ideia hori ere. Azkenik, emakumeari egozten zaion rola ere presente dago, «goxoa» eta «apala» hitzak aipatzen direnean.

4. Ondorioak

Ikerlana bukatzeko, orain arte azaldu eta aztertutakoan oinarritu eta ondorioak ateratzea dagokigu. Hasteko, gaien analisia kontuan hartuz, gai tragikoen eta gaurkotasuneko eta interes orokorrekoen nagusitasuna aipatu behar da. Hori esatean, hedabideetan oihartzuna dutenei buruz ari gara. Horren adibidea da puntu-erantzunetako ariketa, politika, gizonezkoen kirola, emigrazioa edo Mandelaren heriotza aipatu ziren. Ondorioz, komunikabideetan bezala, gizonezkoen presentzia nagusitzen da ariketa honetan. Aldiz, salbuespenak egon arren, gainerako ariketetan

ez da genero-markarik erabiltzen gaiak formulatzerakoan. Hori bertsolaritzan azken urteetan egindako genero-hausnarketan fruitu izan dela esango nuke. Horri esker, pixkanaka, gizonezko pertsonaien nagusitasuna ahultzen doa, baita emakume indefinituaren pertsonaia ere. Horren ordez, bertsolariari generoaren atea irekita uzten zaio, eta berak erabakitzen du zein roletatik jardun.

Errepikatzen den beste faktore bat familiaren eta bikote-harremanen presentzia nabarmena da. Horrek gizarteari erreparatzera garamatza. Hemen ezinbesteko instituzio gisa ulertzen dugu oraindik orain familia. Familiaz eta bikote-harremanez hitz egitean, harreman heterosexual eta tradizionalak nagusitzen dira, jendartean onartuenak direnak. Hori ere bertsolariaren erabakiak zehazten du gehienbat, hark eraikitako pertsonaiak eta testuak. Aipagarria da, salbuespen modura, eredu dominante horretatik ateraz, bikote-harreman aske bati buruz Lujanbiok eginiko saioa.

Bertsolariek hartutako rolei eta horietatik botatako bertsoei erreparatzen badiegu, gehienak jendartean agintzen duten ohitura, tradizio eta joeren isla dira. Nabarmentzekoa da esaterako, generoa zehazten ez den kasuetan bakoitzak beretik jardun arren, emakumearen pertsonaia eraikitzea erabaki zutela bi gizonezko bertsolarik, prostituta paperetik kantatzean. Horrek erakusten du prostituta emakumearekin lotzeko dugun joera orokorra, ez soilik bertsolaritzan, jendartean ere barneratua dagoena. Izan ere, Jexux Larrañagak dioen bezala, bertsolaria herritik sortzen da, eta bertsolari-txapelketa gizartearen ispilua da.

Halaber, genero-ikuspuntutik bertsolaritzan egindako hausnarketek erakutsi bezala, emakumezko pertsonaiak problematizatuta eraikitzen direla esan dugu, eta, ondorioz, biktimismotik, haserretik eta aldarrikapenetik jardutera behartuta daudela. Kasu honetan ere bertsolariek horretarako joera izan zuten, hara hor hamasei urterekin haurdun geratutako neskaen, tratu txarrak jasaten dituen emakumearen edo etxez etxe dabilen adinekoaren adibideak. Halere, gai tragikoen nagusitasuna kontuan izanda, ez da gehiegi nabarmentzen generoen arteko aldea, biak ala biak ikuspegi ezkor horretatik eraikitzen baitira.

Umoreari dagokionez, ariketa zehatz batzuetan soilik agertzen da orokorrean, zortziko txikian eta puntukakoan. Hemen, talo postuko ariketa erreferentziatzat hartuta, umore maskulinorako joera dagoela esan dezakegu. Kasu horretan, umorea egiteko ohiko kodea erabiltzen du bertsolariak, publikoak barneratua duena eta horren aurrean nola erantzun badakiena. Esaterako, txistorraren eta zakilaren arteko lotura egitean edo gizonezko saltzaileak ligatzeko duen interesa aipatzean, ikusleak barrearekin erantzungo du. Gainera, txapelketako saioa den kasuan, bertsolariak publikoaren harrera ona ziurtatzea gehiago bilatzen du, gutxiago arriskatzen du alegia.

Laburbilduz, azken urteotan genero-ikuspuntutik egindako hausnarketek eragina izan arren, 2013ko Txapelketa Nagusiko finalean ikusi bezala, oraindik ere ezberdintasunak badira. Izan ere, bertsolariek hartutako rolek eta eraikitako pertsonaiek orokorrean jendartean nagusitzen diren ereduak erreproduzitzen dituzte. Bada, zerk eragiten du horretan? Horri buruz hausnartzeko, Lujanbiok Azpeitian

(2012) esandakoa gogora ekarri nahiko nuke: bertsolaria ez da iritzi-liderra, ez da pentsamenduaren abangoardia, gehiago da begirada kontua. Begirada lantzeko gaiari eta gaurkotasanari buruz pentsatzea, eta horien aurrean kokatzea da gakoa haren hitzetan. Bertsolariak ikuspuntu-hautatze eta pertsonaia-erakitze horretan hainbat faktorek eragiten dute: jendarteko iritzi dominanteek, norbere pentsaerak, gaiak, testuinguruak, norberaren egoera pertsonalak, bertsokideak hartutako bideak... horietako asko ez daude bertsolariaren kontrolpean, eta hala dauden gainera erabakiak kontzienteki hartzea ere zaila da sarri. Halaber, askotan fikzioaren eta errealtatearen arteko anbiguitasuna dago. Horrek bertsolariak rol bat hartzeko edo gauza batzuk kantatzeko konplexuak eragin ditzake (Lujanbio, 2012, Azpeitia). Eta aurrez esana dugu ohikoak ez diren rolak eta pertsonaiak bururatuagatik, horiek deskribatzea zaila egin dakiokela bertsolariari.

Arrazoi hauek eta beste hamaika direla medio erreproduzitzen dira sistema kapitalista patriarkaleko rol, pertsonaia, harreman-eredu eta abar luze horiek bertsolaritzan ere. Hortaz, «zein da horren aurrean bertsolariaren ardura?» galde dezakegu. Bertsolariak berak modu kontzientean aukeratzea eta erabakitzea da gakoa. Esan ahal denetik, esan nahi deneranzko bidea egitea, alegia (Lujanbio, 2012, Azpeitia). Hala ere, ezin da pentsatu bertsolaritza bertsolariak bakarrik sortzen duenik. Eta, beraz, bertsolariei bezala, gai-jartzaileei, epaileei, publikoari eta bertsozaleoi ere badagokigu gurea dugun tradizio hau genero-ikuspuntutik lantzen eta gozatzen jarraitzea. Asmo horrekin egin da ikerketa-lan hau, aurrerantzean hausnarketa gehiagoren abiapuntua izango den esperantzan.

Bibliografia

- Agirreazaldegia, A: (2009): *Generoa eta bertsolaritza*, bertan eskainitako mahai-ingurua, Zarautz, [<http://www.bertsozale.com/eu/generoa/dokumentazioa/artikuluak/2009-03-03%20Ainhua%20Agirreazaldegia-%20Generoa%20eta%20bertsolaritza.pdf>] (2014ko otsailaren 15ean kontsultatua).
- Agirrezabal, M. eta besteak (2014): «1986-2013 arteko Bertsolari Txapelketa Nagusien analisi estatistikoa», *Bertsozale*, [<http://www.bertsozale.com/eu/bertsolari-txapelketa-nagusia-2013/albisteak/1986-2013-arte-ko-bertsolari-txapelketa-nagusien-analisi-estatistikoa>] (2014ko apirilaren 10ean kontsultatua).
- Alberdi, Uxue (2014): *Bertsolaritza: begirada feminista bat*, Kafe Antzokian eskainitako hitzaldia, Bilbo.
- Alkaiza, Saioa (2014): «Bertso Eguna, saio deserosoa», *Argia*, [<http://www.argia.com/albisteak/bertso-eguna-saio-deserosoa>] (2014ko otsailaren 26an kontsultatua).
- Bertsolari Txapelketa Nagusia (2013): *Bertsozale*, [<http://www.bertsozale.com/eu/bertsolari-txapelketa-nagusia-2013>].
- Eizagirre, E. (2014): *Bidea urratu duten bertsoak*, Argia eta Emakunde, Lasarte-Oria.
- Garzia, J. (2012): *Bertsolaritza*, Etxepare Euskal Institutua, Donostia.
- , (2007): «History of Improvised Bertsolaritza: A Proposal», *Oral Tradition*, **22/2**, 77-115.
- Goierriko Hitza (2014): «Ez gatoz inori lekua kentzera, baina guk gure espazioa nahi dugu». [<http://goiberri.hitza.info/2014/02/03/ez-gatoz-inori-lekua-kentzera-baina-guk-gure-espazioa-nahi-dugu/>] (2014ko martxoaren 5ean kontsultatua)

- Hernández García, J. M. (2006/2007): «Emakume bertsolariak: ahozkatu gabeko identitateak», *Kobie*, **12**, 1-70.
- Ibarguren, L. (2010): «Nolako umorea egin nahi dugu emakumeok arte eszenikoetan?». [http://bdb.bertsozale.com/uploads/edukiak/liburutegia/2009%20Leire%20Ibarguren-Emakumeak%20oholtza%20eta%20umorea.pdf] (2014ko otsailaren 14an kontsultatua).
- Juaristi Larrinaga, P. (2003): *Gizarte ikerketarako teknikak, Teoria eta adibideak*, EHU, Bilbo.
- Larrañaga Arriola, J. (2014): *Jolas sakona*, Utriusque Vasconiae, Donostia.
- Larrañaga Odriozola, C. (1997): «Del bertsolarismo silenciado», *Jentilbaratz*, **6**, 57-73.
- Lujanbio, M. (2007): *Bertsolaritza emakumearen ikuspuntutik: bertsolaritza eta emakumea*, bertan eskainitako hitzaldia, Orereta.
- , (2012): *Gaiaren trataera, bertsolarien aldetik*, Sindikatu Zaharreen eskainitako hitzaldia, Azpeitia.
- Paya, X. (2013): *Ahozko euskal literaturaren antologia*. Donostia: Etxepare Euskal Institutua
- Ruiz Olabuénaga, J. I. (2007): *Metodología de la investigación cualitativa*, Universidad de Deusto, Bilbo.

ESTEKA INTERESGARRIAK:

<http://bertsoa.com/eu/index.asp>
<http://www.bertsozale.eus/eu>
<http://www.mintzola.com>